

СТАНОВЛЕННЯ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В КИЄВІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті здійснено історичний аналіз розвитку медичної освіти в місті Києві на прикладі Першого Київського медичного коледжу.

Ключові слова: університет, медичний факультет, анатомічний театр, фельдшерсько-акушерська школа.

Економічний розвиток Росії наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. створив можливості для підготовки вітчизняних фахівців з різних галузей знань. Вже на той час українські землі були економічно більш розвиненими у Російській імперії, але нестача освічених кадрів гальмувала її подальший розвиток. На часі було створення тут вищої школи.

Першими її осередками стали Острого, Київ та Харків. У Харкові з 1726 р. існувала колегія, у якій крім церковних наук викладали історію, географію, математику, архітектуру, французьку, німецьку та італійську мови. У школі навчалось близько 800 учнів. Вона не одержувала коштів від влади, була погано обладнана, приміщення не опалювалися. Узимку в школі, за спогадами учнів, замерзали не лише руки й ноги, а здавалося, що й мозок. Свого часу в цій колегії викладав відомий філософ-гуманіст Григорій Сковорода.

У 1801 р. дворянство Слобожанщини дістало царську грамоту, якою підтверджувалися його привілеї. На відзначення цієї події дворяни почали збирати кошти на побудову в Харкові лікарні. Група освічених дворян на чолі з Василем Каразіним вирішила спрямувати цей рух до ширшої мети.

В одній із промов, переконуючи дворян у потребі матеріальних пожертвувань для відкриття університету, В. Каразін говорив: «Ми помножимо кількість лікарів, одне наближення яких до одра болящего подасть надію на полегшення ... Блажен уже стократ, якщо випадок дасть мені змогу зробити найменше добро любій моїй Україні, користь якої в своєму розумінні я не відокремлюю від користі всієї велетенської Росії»¹.

Уряд дав дозвіл на відкриття університету в Харкові. Офіційно медичний факультет Харківського університету був відкритий в 1806 р., але для нього не були підготовлені анатомічний театр, лабораторії, клініки, навчальні аудиторії. Тому попервах йшли розмови про можливість ліквідації факультету, на чому наполягав попечитель навчального округу, мотивуючи це тим, що серед місцевого юнацтва немає бажаючих вивчати медицину. Однак Міністерство освіти наказало зберегти медичний факультет при університеті, оскільки «...давно вже помітна серед українського юнацтва схильність до медичних наук, про це свідчить і той факт, що найбільша частина лікарів вийшла з Малоросії»². Медичний факультет було відкрито в складі шести кафедр: анатомії, фізіології та судової медицини; патології і терапії; хірургії; повивальної справи та жіночих хвороб; materia medica (фармації, фармакогнозії, фармакології); ветеринарії.

Умови праці і навчання на медичному факультеті були важкими. Лише в 1820 р. у перебудованому приміщенні колишньої стайні було відкрито анатомічний театр.

Якщо в перші роки існування медичного факультету більшістю кафедр завідували іноземці, то вже через десять років майже усіма кафедрами керували вітчизняні вчені, переважно вихованці Харківського медичного факультету. Для спеціалізації і вдосконалення їх найчастіше відряджали до Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії. З професорів Харківського медичного факультету першої половини ХІХ ст. слід назвати професора хірургії М. І. Єллінського, професора анатомії і хірургії П. А. Нароновича³.

Перший випуск дев'яти лікарів медичного факультету Харківського університету відбувся в 1815 р. У наступні роки кількість випускників потроху збільшувалась. За перші 10 років було випущено 98 лікарів⁴.

У 1834 р. було засновано Університет Св. Володимира у Києві, у якому через шість років був відкритий медичний факультет. На ньому було організовано терапевтичну та хірургічну клініки на двадцять ліжок кожна, акушерську клініку на вісім ліжок. Провідні кафедри факультету очолили видатні професори.

Для викладання анатомії в Університеті Св. Володимира було створено більш сприятливі умови, ніж у Харківському. Кафедру анатомії протягом двадцяти двох років очолював учень Миколи Пирогова Олександр Петрович Вальтер (1817–1889), який одночасно займався клінічною хірургією. У праці «Про значення симпатичних шляхів домішаних до сідничного нерва» він уперше в 1843 р. довів вплив симпатичних нервів на просвіт кровоносних судин. У своєму оригінальному підручнику анатомії він подав будову органів у тісному зв'язку з їх фізіологією. Підручник з анатомії О. Вальтера тривалий час був основним на медичних факультетах країни. Завдяки О. Вальтеру і значною мірою його коштом почав видаватися перший в українських землях медичний журнал «Современная медицина» (1860–1880), один з кращих медичних журналів у Росії, в якому висвітлювались питання як наукової, так і громадської медицини. Лише завдяки наполегливій енергії О. Вальтера в Університеті Св. Володимира був збудований один з кращих на той час у Європі анатомічний театр. Гідним наступником О. Вальтера по кафедрі анатомії був його учень В. Беца, наукові праці якого з макро- і мікроморфології мозку здобули загальносвітове визнання.

В. Беца змінив на кафедрі професор М. Тихомиров, автор видатної праці «Варіанти артерій і вен людського тіла» (1899). Новий напрям наукової діяльності кафедри анатомії в Києві розпочав учень і наступник М. Тихомирова професор Ф. Стефаніс.

З уведенням 1797 р. Лікарських губернських управ почалася перевірка осіб, що займалися лікарською практикою. Для Правобережжя Медична канцелярія виділила спеціальну комісію, яка на місцях перевіряла документи лікарів та цирульників. Останні, які входили до цехів, вважались кваліфікованими працівниками і перевірки не підлягали. Лише в 1817 р. Лікарські управи спробували забрати цех цирульників від ремісницьких управ магістратів під своє керівництво. Фактично ж це не було здійснено до ліквідації цехів у 1835 р⁶.

Першим урядовим лікувальним закладом у Києві був військовий госпіталь, відкритий 1792 р. До цього в Києві діяв лише невеличкий лазарет. Київський госпіталь скоро став великим лікувальним закладом, але умови лікування і праці в ньому були вкрай незадовільні. Палати розміщувались в казематах фортечних будинків, на обслуговування 100–150 хворих за штатом виділявся лише один лікар і два фельдшери. В 1787 р. за спеціальним рескриптом Катерини II, яка в цей час перебувала в Києві, було наказано побудувати в місті шпиталь на 50 ліжок «для лікування прилипливих хвороб». Цей госпіталь було побудовано за Васильківським шлагбаумом. Для населення Києва першу соматичну лікарню на 20 ліжок було відкрито в 1803 р. З 1811 р. крім двох лікарень існував акушергауз на два ліжка зі штатною акушеркою і віспощепієм.

В цей період виникла необхідність у створенні мережі навчальних медичних закладів середнього рівня, де б здобували освіту помічники лікарів – фельдшери й акушери. З 1829 р. при великих лікарнях почали засновуватися школи для підготовки фельдшерів. Першого жовтня 1842 р. за рішенням Київського «Приказа общественного призрения» при кирилівських богоугодних закладах відкрилась фельдшерська школа⁶.

Фельдшерська школа при Кирилівському монастирі розташувалася в старому бараці. На платне навчання приймали лише юнаків віком 13–17 років. Так, поміщик Київської губернії колезький асесор Ламберт Понатовський, влаштувавши в школу свого кріпака Андрія Шкляревського, заплатив за рік навчання 109 карбованців 23 копійки і за «початкове навчання» (одяг, учбове приладдя тощо) 45 карбованців 46 копійок сріблом⁷. За період перебування в школі учні забезпечувалися усім необхідним: приладами, одягом, взуттям, харчуванням.

Перші згадки про випускні іспити відносяться до 1847 р. Їх приймали лікарі Кирилівської лікарні. До Наказу громадського піклування подавалися відповідні акти. 29 жовтня 1847 р. Київський наказ громадського піклування звернувся до завідувача учбовою частиною

фельдшерської школи медика-хірурга Лукіна з вимогою представити Акт проведення іспитів у фельдшерській школі, які повинні проводитися Лікарською Управою в присутності членів Наказу, що передбачено статтею 986 тому 13 Статуту про громадське піклування⁸.

Кращі учні після іспиту з практичної майстерності отримували звання старшого фельдшера, решта – молодшого фельдшера. Майбутній фельдшер мав уміти пускати кров, видаляти зуби, перев'язувати хворих, наглядати за ними.

Учні школи залучали до роботи Київської Лікувальної Управи в будь-яких надзвичайних ситуаціях. Збереглися матеріали, які свідчать, що у червні 1848 р. в Київському тюремному замку серед арештантів виникла епідемія холери. Київська Лікувальна Управа просила направити туди одного з фельдшерів фельдшерської школи, тому що фельдшер лікарні захворів. Був направлений учень школи Владислав Храповницький, родом із дворян Гродницького наказу, який вступив до школи у 16 років⁹. Майбутніх фельдшерів у надзвичайних ситуаціях залучала до роботи Київська Лікарняна Управа¹⁰.

У 1849 р. були введені відзнаки, які нашивались на комірці у вигляді галунів. Учні-відмінники носили срібні позументи.

У середині 1860-х рр. інтерес до підготовки фельдшерів був невеликим. Так, у листуванні з Київським Наказом читаємо: «За контрактами, укладеними з купцем Кирилом Чарковським, знятий будинок його та флігель під фельдшерську школу та богадільні на необмежений час за 1400 і карбованців на рік. Беручи до уваги, що по закладам приходу скорочені відрахування і за розпорядженням Міністра Внутрішніх Справ кількість вихованців фельдшерської школи значно скоротилася, з цього треба замінити приміщення фельдшерської школи іншим, не таким дорогим, як будинок Чарковського»¹¹.

У 1879 р. кількість вихованців зросла. Зі «Свідчення про стан Києво-Кирилівської лікарні, будинку для божевільних, богадільні і фельдшерської школи за 1881 рік» слідує, що «...фельдшерська школа з 5 грудня 1872 року розміщується у новому кам'яному будинку при чоловічій богадільні». При цьому приміщенні школа займає другий поверх, з правої сторони 5 кімнат: дві зайняті класами, а три – спальнями. При школі в окремих квартирах з дерев'яними перегородками в кожній розміщуються ординатор, викладач та наглядач школи. При ній є карцер у підвальному приміщенні, кухня, цейхгауз. При фельдшерській школі є 4 вчителі: місцевий священик, ординатор, фармацевт і помічник наглядача. В архіві зберігся перший статут школи за 1872 рік.¹²

У 1881 році 14 учнів закінчили курс виховання і отримали посвідчення про звання молодшого фельдшера. На 1 січня 1881 року у школі навчались 65 учнів¹³. У травні 1883 р. за другий клас другого відділення фельдшерської школи склали випускні іспити 17 осіб. Двом з них було присвоєно звання старшого фельдшера, 11 отримали звання молодшого фельдшера, двом учням призначено перескладання іспиту після літніх канікул і двоє учнів у зв'язку з «малоуспішністю» були залишені ще на один рік навчання¹⁴.

У 1904–1905 рр. було поставлено питання про переселення школи до нового приміщення. Для цього було орендовано садибу київського купця Бернарда Севастьяновича Міллера. Дозвіл на будівництво будинку і утвердження першого проекту був отриманий 19 жовтня 1892 р.¹⁵ У 1893 р. проект кам'яного будинку був змінений і остаточно затверджений 8 квітня 1893 р.¹⁶ Будівництво проводилось під керівництвом архітектора О. С. Кривошеєва.

1906/1907 навчальний рік розпочався в новому приміщенні по вул. Дорогожицькій (нині вул. Мельникова, 14). З 1907 р. в школі навчались 102 учні, у тому числі з селян – 68, поміщиків – 6, учениць – 6, духовенства – 3, учениці із дворян – 2, дітей фельдшерів – 3. Розподіл за національною приналежністю був таким: росіян – 78 учнів, 17 учениць; поляків – 1 учень, 5 учениць, німців – 1 учениця¹⁷. Тоді ж при фельдшерській школі відкрилась амбулаторія, що підвищило якість навчання.

1907–1908 роки ознаменувалися епідемією холери. Це позначилося на роботі фельдшерської школи. Директор звернувся у Губернську Управу з проханням розширити практичну підготовку фельдшерів в 1908 р. Були введені курс масажу, лікарської та гігієнічної гімнастики, розраховані на 2 роки по 4 години на тиждень. Практику з цього предмету проводили в тій же амбулаторії.

З 1908 р. постало питання про підготовку фельдшерниць-акушерок. З цією метою у фельдшерській школі були організовані курси, на яких читалися лекції з екзаменаційних предметів для складання їх екстерном.

У вересні 1910 р. фельдшерську школу було перейменовано на фельдшерсько-акушерську. Сюди приймалися також і дівчата, які повинні були за чотири роки засвоїти програму фельдшерського курсу і за один рік – акушерського.

У роки Першої світової війни в школі знаходився земський шпиталь, а заняття проходили у приміщенні жіночого медичного інституту при Кирилівській лікарні.

З приходом радянської влади школа перейшла у відання Наркомпросу і отримала нову назву – Медпрофшкола. Фельдшерсько-акушерська школа неодноразово змінювала свою назву. Так, з 1923 по 1926 рік вона називалась Київською школою помлікарів по догляду за хворими; з 1931 по 1935 рік – Київським медичним технікумом єдиного диспансеру; з 1935 по 1954 рік – Київською фельдшерсько-акушерською школою¹⁸; з 1954 по 1991 рік – Київським медичним училищем № 1; з 1991 року – Першим київським медичним училищем; з 2001 року – Першим київським медичним коледжем.

За час існування навчальний заклад підготував понад 100 тисяч фахівців. Серед його вихованців було багато видатних вчених. Сьогодні у коледжі студенти здобувають не лише спеціальні знання, а й підвищують загальноосвітній, культурний рівень.

¹ Верхратський С. А., Заблудовський П. Ю. Історія медицини. – 1991. – С. 256.

² Там само.

³ Там само. – С. 258.

⁴ Там само. – С. 259.

⁵ Там само. – С. 261.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 102. – Оп. 2. – Спр. 82. – Арк. 17.

⁷ Там само. – Ф. 102. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 13.

⁸ Там само. – Оп. 2. – Спр. 82. – Арк. 17.

⁹ Там само. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 97.

¹⁰ Там само. – Спр. 95. – Арк. 33.

¹¹ Там само. – Спр. 268. – Арк. 192.

¹² Там само. – Спр. 192. – Арк. 11.

¹³ Там само. – Спр. 268. – Арк. 22.

¹⁴ Там само. – Спр. 317. – Арк. 27.

¹⁵ Там само. – Ф. 163. – Оп. 1. – Спр. 4078. – Арк. 34.

¹⁶ Там само. – Спр. 4075. – Арк. 56.

¹⁷ Там само. – Ф. 178. – Оп. 1. – Спр. 121. – Арк. 59.

¹⁸ Фельдшер і акушерка. – 1962. – № 7. – С. 78.

В статье осуществлен исторический анализ развития медицинского образования в городе Киеве на примере Первого Киевского медицинского колледжа.

Ключевые слова: университет, медицинский факультет, анатомический театр, фельдшерско-акушерская школа.

The article presents a historical analysis of the development of medical education in the city of Kiev on the example of the First Kiev Medical College.

Keywords: University, Medical Faculty, Anatomical theater, Obstetric paramedic school.